

Археалагічныя даследаванні 2009 года ў басейне р. Сож

У 2009 г. археалагічны атрад МДУ імя А. А. Куляшова пад кіраўніцтвам аўтара праводзіў вывучэнне паселішчаў каменнага веку ў пасожскім рэгіёне. У якасці аб'ектаў навуковага даследавання былі абраны помнікі дзвюх раёнаў Магілёўскай вобласці – Крычаўскага і Чавускага, на тэрыторыях якіх былі здзейснены разведкі і раскопкі асобных стаянак. Падставай для правядзення археалагічнай экспедыцыі з'яўляўся Дазвол № 2033 па форме № 1. Работы фінансаваліся з бюджэтных сродкаў МДУ імя А. А. Куляшова.

Палявы сезон пачаўся з раскопак стаянкі каменнага веку Каменка-5 на тэрыторыі Крычаўскага раёна. Помнік размешчаны на першай надпоплаўнай тэрасе левага берага р. Сож, за 2 км на паўднёвы захад ад в. Каменка, за 0,7 км на паўднёвы ўсход ад возера Карась, якое прадстаўляе старое рэчышча ракі, выцягнутае на 1 км з поўначы на захад уздоўж левага берага р. Сож.

Уздоўж броўкі тэрасы па лініі паўднёвы захад–паўночны ўсход намі быў закладзены раскоп памераў 6 × 23 м. У выніку раскоп была ўдакладнена стратыграфія культурных адкладаў стаянкі Каменка-5. Пад пластом дзёрну магутнасцю да 0,05–0,07 м залягае падзолісты гарызонт – супесак цёмна-шэрага колеру (магутнасць 0,10–0,15 м). Далей ідзе жоўты пясок рознай зярністасці (ілювіяльны гарызонт), які на глыбіні 0,6–1,0 м спалучаецца з праслойкамі пяску рудаватага колеру.

Рэчавы матэрыял (5804 адз.) залягаў адразу пад дзёрнам і быў размеркаваны ў падзолістым і ілювіяльным гарызонтах глебы на глыбіні 0,10–0,30 м. Адзначаецца раўнамернае размеркаванне крамянёвых артэфактаў у межах вывучанай плошчы з бачнай іх канцэнтрацыяй на асобных участках.

Значная колькасць артэфактаў групавалася вакол трох даследаваных намі аб'ектаў. Першы з іх быў зачышчаны на глыбіні 0,38 м ад дзённай паверхні і ўяўляў сабой рэшткі вогнішча авальнай формы, выцягнутай з захаду на ўсход на 1,28 м пры шырыні 0,75 м і магутнасцю запаўнення 0,56 м. На глыбіні 0,39–0,42 м у запаўненні вогнішча адзначана выкладка з камянёў, якія неслі на сабе выразныя сляды ўздзеяння агню.

На ўсход ад вогнішча зафіксаваны рэшткі яшчэ двух аб'ектаў. Аб'ект № 2 зачышчаны на глыбіні 0,57 м і адносіцца да ліку ям акруглых абрысаў памераў 1,00 × 0,70 × 0,88 м. Пры зачыстцы ямы былі сабраны 73 крамянёвыя знаходкі: 4 кавалкі крэменю,

52 адшчэпы, 13 пласцін, двухпляцовачны нуклеус, разец на зломе пласціны, праколка і адшчэп з рэтушшу.

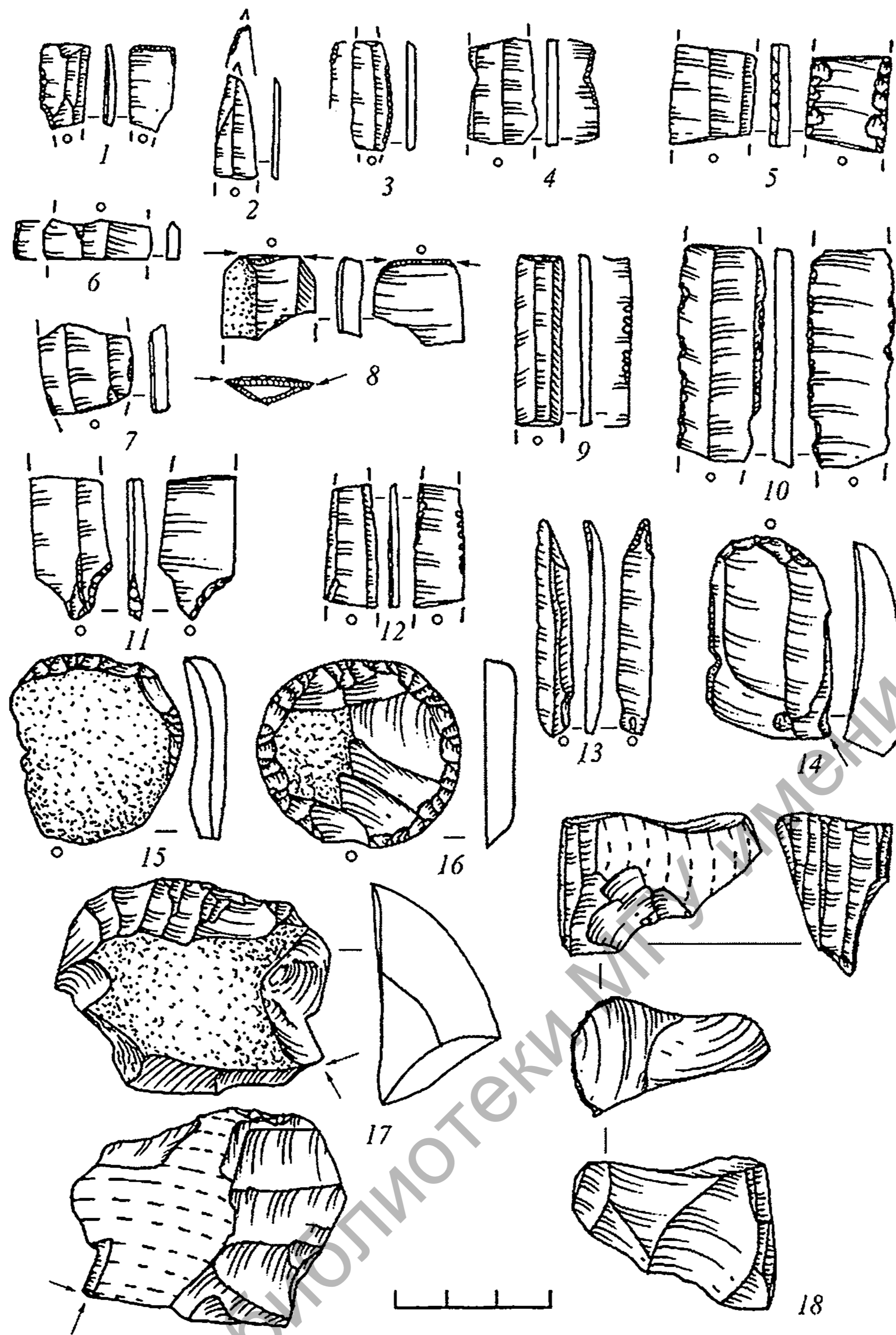
За 1,5 м на ўсход ад вогнішча і ў 1 м на поўнач ад аб'екта № 2 вывучаны рэшткі яшчэ адной структуры, умоўна пазначанай намі як «аб'ект № 3». Выразныя контуры гэтага аб'екта былі адзначаны на глыбіні 0,52–0,55 м і добра чыталіся на фоне жоўтага пяску ў выглядзе плям шэрай афарбоўкі. Асноўная частка аб'екта № 3 мела авальную форму памерамі 3,5 × 2,9 м і глыбіню 0,95 м. З паўднёва-заходняга боку структуры прасочваліся рэшткі прыбудовы, верагодна, «тамбура» ці «калідора» памерам 1,5 × 1,2 м і глыбінёй 0,32 м. Такім чынам, у плане аб'ект № 3 нагадваў лічбу «8» і быў выцягнуты на працягу 5 м па лініі паўднёвы захад–паўночны ўсход, а яго агульная плошча складала каля 12 м².

У межах аб'екта № 3 назіралася значная канцэнтрацыя крамянёвых знаходак, у цэнтры, бліжэй да «выхаду», – укапіны вугольчыкаў (рэшткі вогнішча ?, прасачыць якія не ўдалося). Агульная колькасць сабраных вырабаў з крэменю складае 564 адз. Сярод іх: адзін кавалак крэменю, 6 нуклеусаў (мал. 1: 18), 469 адшчэпаў, 72 пласціны, 7 мелкіх лускавінак і 9 прылад працы (2 канцавых скрабкі (мал. 1: 14), 2 медыяльных фрагменты пласціны з нерэгулярнай рэтушшу па краі (мал. 1: 12), рэтушны разец, 2 праколкі на пласцінах (мал. 1: 11, 13), пласціна са скошанай рэтушшу асновай, долатападобны выраб. Сустрэты таксама 2 абломкі ляпнога неалітычнага посуду і кавалак мелкай костачкі.

Тыпалагічны склад знаходак дае магчымасць разглядаць вывучанае збудаванне як рэшткі «вытворчай майстэрні», ці «вытворчага ўчастку» па першаснай апрацоўцы крэменю на паселішчы, нягледзячы на прысутнасць сярод крамянёвых артэфактаў нязначнай колькасці вырабаў з другаснай апрацоўкай.

Калекцыя знаходак, атрыманая ў выніку раскопак стаянкі Каменка-5, складае 5804 адз., у тым ліку 5722 адз. крамянёвага інвентару, 20 фрагментаў ляпной керамікі эпохі неаліту, 50 абломкаў ганчарнага посуду і 12 фрагментаў мелкіх костак. Як бачым, 98,6% ад агульнай колькасці знаходак належыць вырабам з крэменю.

Сыравінай для вытворчасці асноўнай часткі артэфактаў з'яўляўся сожскі крэмень шэрага колеру. Сярод знаходак пераважаюць прадукты расшчаплення крэменю (94%), дамінуючае палажэнне займаюць адшчэпы (74,6%), пласціны (15,6%), нуклеусы (2,3%), дробныя лускавінкі (1,5%).

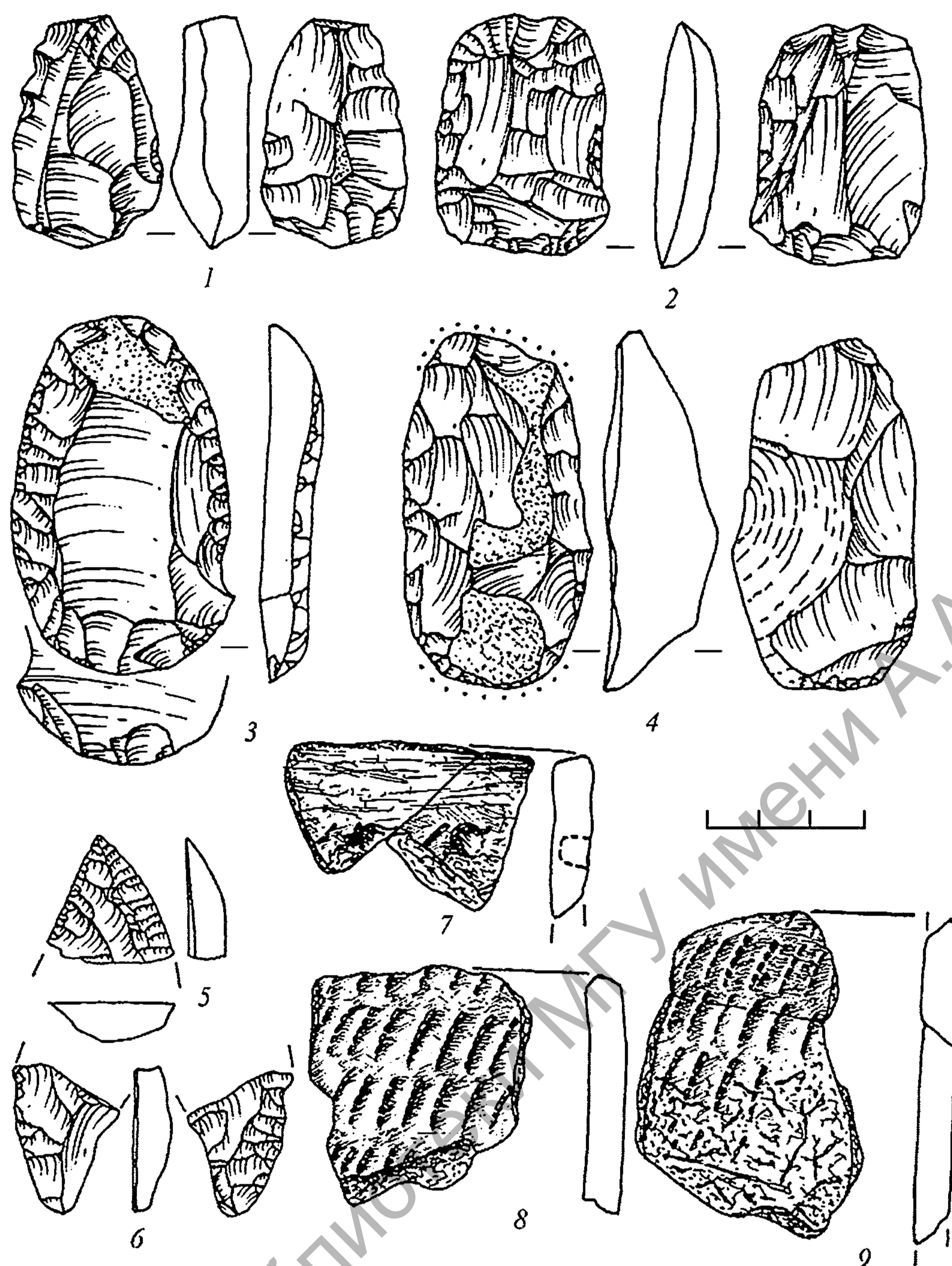
Мал. 1. Крамянёвы інвентар: 1 – мікрапласціна з прытупленым краем і канцом; 2 – пласціна з рэтушшу (фрагмент); 3 – мікрапласціна з прытупленым краем; 4 – выраб з выемкай; 5–10, 12 – укладышы з фрагментаў пласцін; 11 – праколка ці наканечнік стралы; 13 – праколка; 14–16 – скрабкі; 17 – скрэблападобны выраб; 18 – нуклеус аднапляцовачны. Каменка-5. 2009 г.

Комплекс прылад (275 адз., ці 4,8%) характарызуе асаблівасці другой апрацоўкі на паселішчы, дае яскравы прыклад развіцця стромкага, паўстромкага і плоскага рэтушавання, накіраванага на падпраўку або змяненне формы нарыхтоўкі, тэхнікі разцовага сколу і абіўкі. У якасці нарыхтовак для прылад выкарыстоўваліся пераважна адшчэпы (90%), натуральныя абломкі крэменю і канкрэцыі, радзей пласціны.

Сярод марфалагічна выразных прылад дамінуюць скрабкі (88 адз.), а сярод іх – вырабы канцавых формаў, пры невялікай колькасці двайных і акруглых (мал. 1: 14–16). Наступную па колькасці групу прылад прадстаўляюць разцы (39 адз.), большасць якіх мае рэтушаваную пляцоўку сколу, астатнія ўтвараюць невялікія серыі двухгранных, камбінаваных

і на злome нарыхтоўкі разцоў. У ліку іншых прылад трэба ўказаць вырабы з выемкай (21 адз.) (мал. 1: 4), сякучыя прылады – сякеры, цяслы і долаты (10 адз.) (мал. 2: 1–4), скрэблы (5 адз.) (мал. 1: 17), праколкі (4 адз.) (мал. 1: 11, 13) і развёртку, мікрапласціны з прытупленым краем і канцом (3 адз.) (мал. 1: 1, 3), фрагменты нажоў (2 адз.) (мал. 2: 5, 6), вастрыё, укладышы з медыяльных фрагментаў пласцін (мал. 1: 5–10, 12), пласціну са скошанай асновай, пласціну з шыпападобным выступам па краі, пласціны і адшчэпы з рэтушшу (97 адз.).

Аналіз крамянёвага інвентару дазваляе прыйсці да высновы аб прысутнасці на помніку двух ханалагічна разнастайных комплексаў – мезалітычнага і неалітычнага. Мезалітычны кантэкст выразна вылучаецца знаходкамі рэгулярных пласцін і мік-

Мал. 2. Калекцыя знаходак: 1–4 – сякучыя прылады; 5, 6 – фрагменты нажа ? (фрагменты); 7–9 – ляпная кераміка (фрагменты; неаліт). Каменка-5. 2009 г.

рапласцін, аднапляцовачных нуклеусаў ад падобных пласцінчатых зняццяў, укладышавых вырабаў з медыяльных сячэнняў пласцін з рэтушшу па краі (некаторыя з іх маюць папярочную мікраразцовую падпраўку на канцы), мікрапласцін з прытупленым краем, праколак (мал. 1: 1–10, 12–13, 18). Дакладна вызначыць час і культурную прыналежнасць пералічаных вышэй знаходак пакуль складана. Пэўнае падабенства яны знаходзяць сярод матэрыялаў стаянак Вусце-2 (мезалітычны комплекс), Дзедня, Крынічная, Рудня-1 (мезалітычны комплекс) [2].

На неалітычны ўзрост матэрыялаў стаянкі Каменка-5 указвае прысутнасць фрагментаў ляпной керамікі, упрыгожанай кароткімі адбіткамі грэбня і ўцісканнямі ямак па венчыку (мал. 2: 7–9), некаторых вырабаў з крэменю. Бліжэйшае падабенства, асабліва з керамічным матэрыялам, мы знаходзім сярод неалітычных помнікаў Магілёўскага Пасожжа (Рудня-1 (неалітычны комплекс), Гронаў (ур. Строў і Курганне), Галузы), якія характарызуюць верхне-

дняпроўскую культуру на позніх этапах яе развіцця [1, с. 38–60; 2, с. 58–73].

У 2009 г. намі былі працягнуты раскопкі мезалітычнай стаянкі Дзедня ў Чавускім раёне. Помнік размешчаны на першай надпоплаўнай тэрасе правага берага р. Кашанка (левы прыток р. Проня), за 0,75 км на паўднёвы ўсход ад в. Дзедня, ва ўрочышчы Гута. Стаянку адкрыў у 1991 г. і стацыянарна даследаваў у 1992–1993 гг. на плошчы 192 м² В. Ф. Капыцін [4, с. 3–13]. У 2006–2007 гг. раскопкі паселішча веў аўтар артыкула. У выніку работ была ўскрыта плошча 216 м² і атрыманы прадстаўнічы комплекс крамянёвых знаходак (больш за 6 тыс. адз.), які дазволіў удакладніць храналогію помніка і вызначыць яго статус [2, с. 60–73].

Раскопкі 2009 г. прадугледжвалася дадатковае вывучэнне ўчасткаў, прылеглых да раскопу 2007 г., у якім былі знойдзены рэшткі жылля. Для вырашэння пастаўленай мэты было закладзена два раскопы, якія з поўначы і поўдня сталі працягам

раскопу 2007 г. Раскопы былі арыентаваны па баках гарызонту, адлегласць паміж імі складала 12 м. Паўночны раскоп меў памеры 8 × 6 м, паўднёвы – 12 × 6 м, агульная плошча раскопак у 2009 г. складала 120 м².

У выніку работ была атрымана калекцыя знаходак, якая налічвае 1236 адз. Культурныя адклады мезалітычнай стаянкі на фоне глебы не вылучаюцца і парушаны селішчам старажытнарускага часу. Асноўная частка артэфактаў, як і ў папярэднія палявыя сезоны, была сустрэта пад дзёрнам і сканцэнтравана ў падзолістым і ілювіяльным пластах глебы на глыбіні 0,25–0,35 м. Адзінкавыя вырабы з крэменю былі распаўсюджаны да глыбіні 0,52 м.

Значаная колькасць артэфактаў знойдзена пры даследаванні паўднёвага раскопу – 1013 знаходак супраць 223 паўночнага раскопу. Звяртае ўвагу значнае памяншэнне колькасці матэрыялаў селішча старажытнарускага часу ў паўночным напрамку. Так, калі ў паўднёвым раскопе было сабрана 742 фрагменты ганчарнай керамікі, тры жалезных нажы, абломкі бразготкі з бронзы, фрагмент глінянага праселка, то ў паўднёвым раскопе сустрэта толькі 26 абломкаў ганчарнага посуду.

Са старажытнарускім селішчам звязаны таксама знаходкі 15 аб'ектаў (усяго на помніку іх налічваецца 39), большасць з якіх трэба разглядаць як рэшткі слупавых ям і ям гаспадарчага прызначэння. Яны былі сустрэты на глыбіні 0,24–0,49 м ад сучаснай дзённай паверхні, характарызуваліся цёмна-шэрым запаўненнем і лінзападобным профілем. Пры вывучэнні ў асобных аб'ектах знойдзены фрагменты ганчарнага посуду.

У паўночным раскопе сабрана 9 абломкаў ляпной керамікі тшцінецкага кола культур бронзавага веку. Паверхня абломкаў упрыгожана зігзагападобнымі лініямі па тыпу «калючы дрот». Адзінкавы венчык з патаўшчэннем арнаментаваны глыбокімі цыліндрычнымі ямкамі, вышэй якіх нанесены рэдкія і кароткія наколы, ніжэй – скошаныя дротпадобныя лініі.

Калекцыя крамянёвага інвентару налічвае 454 адз., што на фоне матэрыялаў папярэдніх гадоў выглядае вельмі сціпла, але па змесце і тыпалагічнай своеасаблівасці атрыманы комплекс знаходак з'яўляецца выразным, асабліва сярод вырабаў з другаснай апрацоўкай.

Заўважана павелічэнне крамянёвых артэфактаў у накірунку да раскопу 2007 г.: у паўднёвым раскопе крамянёвыя вырабы сканцэнтраваны ўздоўж паўночнай сценкі, прымеркаванай з поўдня да раскопу 2007 г., у паўночным раскопе падобнае можна было назіраць у адносінах да квадратаў, прылягаючых да паўночнай сценкі раскопу 2007 г. Такім чынам, вялікая колькасць знаходак ў раскопах 2009 г. акрэслівае паўночныя (паўночны раскоп) і паўднёвыя

(паўднёвы раскоп) межы працягласці культурных адкладаў мезалітычнай стаянкі.

Крамянёвая індустрыя стаянкі заснавана на выкарыстанні паўпразрыстага крэменю цёмна-шэрага колеру, які не характэрны для пасожскага рэгіёна і з'яўляецца яскравым прыкладам імпортных трансляцый сыравіны. Пераважаючай катэгорыяй знаходак крамянёвага інвентару з'яўляюцца пласціны. Гэта вырабы правільнай ножападобнай агранкі, якія захоўваюць рэгулярны рэльеф на дарсальнай паверхні ад аналагічных пласцінчатых зняццяў. У паўднёвым раскопе такіх пласцін і іх фрагментаў сабрана 142 адз., у паўночным – 114 адз. У параўнанні з адшчэпамі пласцін на стаянцы Дзедня ў 2009 г. знойдзена ў 2,5–3,0 разы больш: у паўднёвым раскопе адшчэпаў налічваецца 57 адз., у паўночным – 39 адз.

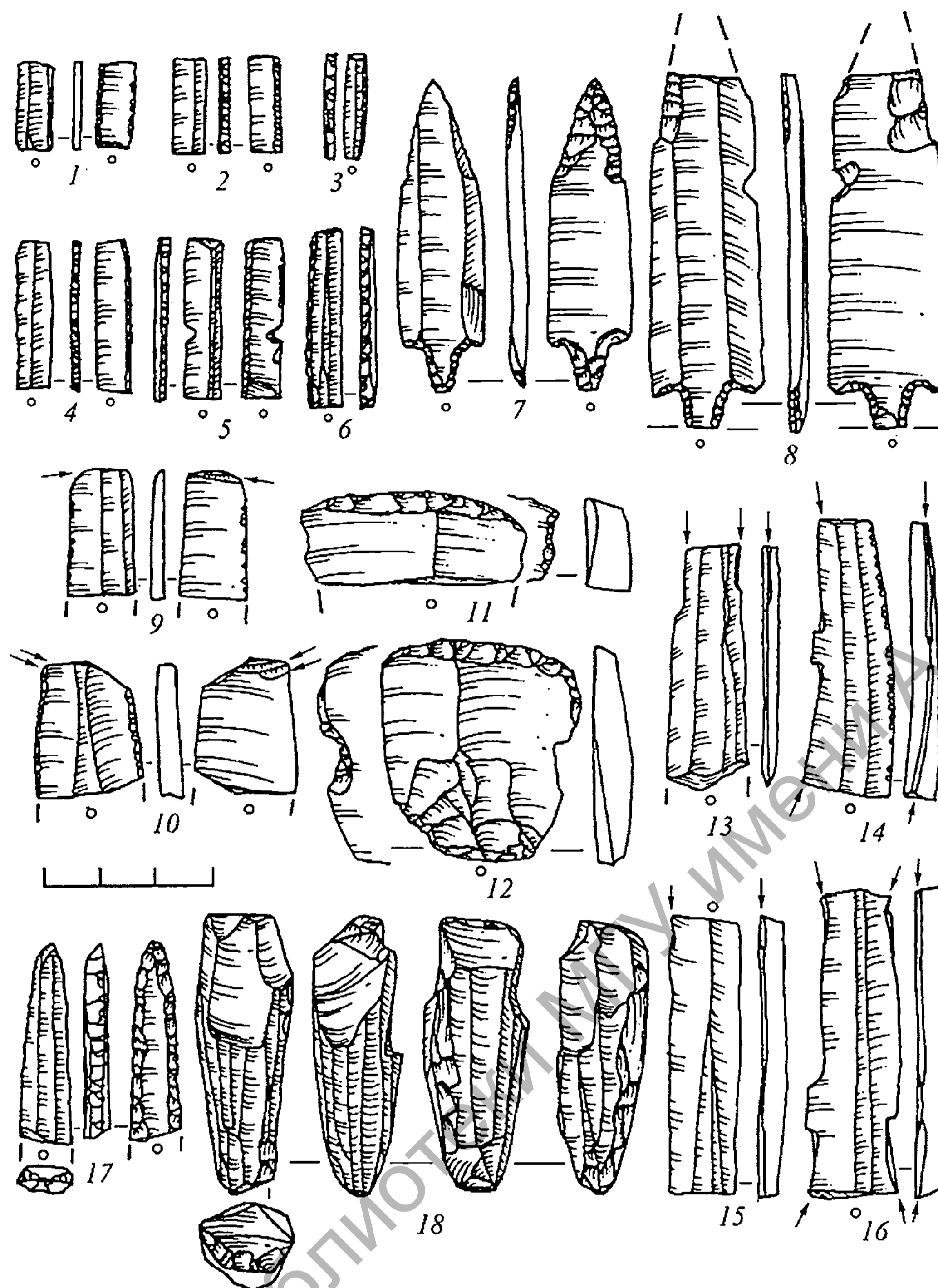
У калекцыі маюцца знаходкі двух аднаплячовачных нуклеусаў (мал. 3: 18). Адзін з іх прадстаўлены нуклеусам монафрантальнага сколвання нарыхтовак з контрфронтам у выглядзе біфасіяльнага рабра. Другі нуклеус характарызуецца кругавой сістэмай расшчаплення (мал. 1: 18). Ударныя пляцоўкі ядраў скошаны пад вуглом 70–90°: у монафрантальнага нуклеуса яна гладкая, у кругавога – дадаткова падпраўлена некалькімі папярочнымі сколамі. Карніз ударнай пляцоўкі рэдуцыраваны.

Франтальныя плоскасці нуклеусаў захоўваюць негатывы ад рэгулярных пласцінчатых і мікрапласцінчатых зняццяў, у тым ліку і тых, якія ўтварылі заломы на паверхні ядрышч, што прывяло да іх тэхнічнай выбракоўкі ў працэсе расшчаплення.

Вырабаў з другаснай апрацоўкай у двух раскопах знойдзена 93 адз. (20,5%): у паўднёвым раскопе тыпалагічна вызначана 61 прылада, у паўночным раскопе – 32. Марфалагічна ўстойлівыя групы ўтвараюць толькі 44 вырабы, астатнія прадстаўлены пласцінамі (43 адз.) і адшчэпамі (6 адз.) з рэтушшу.

Сярод прылад, як бычым, дамінуюць пласціны з рэтушшу. Асноўная іх частка прадстаўлена медыяльнымі фрагментамі, па краі якіх захоўваецца мелкафасетачная паўстромкая рэтуш. Магчыма, большасць такіх фрагментаваных пласцін з'яўляецца ўкладывавымі вырабамі, што патрабуе правядзення спецыяльнага трасалагічнага вывучэння. Канцы пяці вырабаў па зломе дадаткова падпраўлены папярочнымі мікраразцовымі сколамі (мал. 3: 9, 10). Адным асобнікам прадстаўлена дыстальная частка пласціны з паўстромкай рэтушшу на канцы, нанесенай з боку брушка.

Наступнай па колькасці катэгорыяй прыладаў Дзедні з'яўляюцца разцы (14 адз.) (мал. 3: 13–16). Яны прадстаўлены выключна вырабамі на зломе пласціны, у большай ступені яе медыяльнага сячэння (верагодна, некаторыя з іх маглі таксама з'яўляцца ўкладывавымі).

Мал. 3. Крамянёвы інвентар: 1 – мікрапласціна з прытупленым краем і асновай; 2–6 – мікрапласціны з прытупленым краем; 7, 8 – наканечнікі стрэл; 9, 10 – укладышы з медыяльных фрагментаў пласцін; 11, 12 – скрабкі канцавыя; 13–16 – разцы на зломе нарыхтоўкі; 17 – свердзел; 18 – нуклеус аднапляцовачны. Дзедня. 2009 г.

Групу прылад дапаўняюць таксама знаходкі канцавых скрабкоў (6 адз.) (мал. 3: 11–12), вырабаў з выемкай (2 адз.), сякучых прылад (2 адз.), форма якіх зададзена шляхам двухбаковай абіўкі, свердзела (мал. 3: 17). Прадстаўнічая серыя мікрапласцін з прытупленым краем (10 адз.) (мал. 3: 2–6). Сярод іх прысутнічае мікрапласцінка з прытупленым краем і прамаскошаным з боку бруска канцом (мал. 3: 1).

У выніку раскопак 2009 г. было знойдзена 9 наканечнікаў стрэл (мал. 3: 7–8): 7 адз. у паўднёвым раскопе і 2 адз. у паўночным. Практычна ўсе вырабы фрагментаваны і толькі адзін з наканечнікаў захаваўся цэлым (мал. 3: 7). Асноўная частка наканечнікаў адносіцца да класічных вырабаў пулійскага тыпу.

Уяўленні пра ханалогію і культурную прыналежнасць стаянкі Дзедня застаюцца нязменнымі [2, с. 41–58]. Атрыманая калекцыя крамянёвага інвентару дазваляе ўключыць дзеднінскае паселішча

у кола прэбарэальных помнікаў, генетычна злучаных з раннімі комплексамі стаянак бутаўскай (Бутава-1, Забароўе, Задне-Пілява-2, Пятрушына) [3, с. 7–16, 26–29, 36, 93–95, 109–112, 120–121] і кундскай культур (помнікі тыпу Пулі) [7, с. 13–23; 8, р. 93–106].

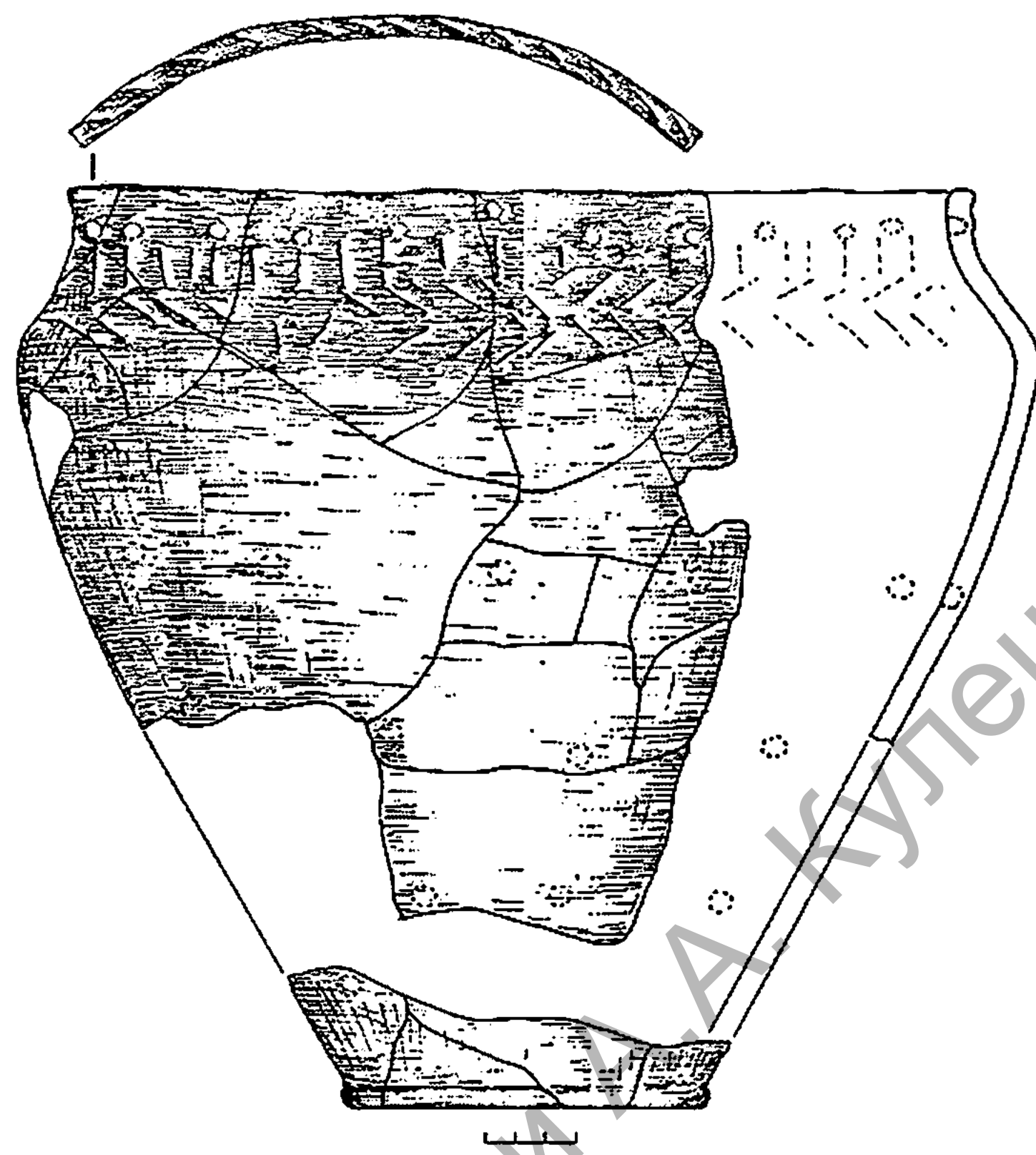
У 2009 г. мы азнаёміліся з новымі паступленнямі ў фондах Клімавіцкага краязнаўчага музея. Сярод іх выклікае цікавасць калекцыя рэчаў, сабраных мясцовым жыхаром А. В. Гутаравым у 2008 г.: фіялетавае шкляная пацерка, касцявы гузік, абломак металічнага грэбня, а таксама фрагмент рубчастага бранзалета IV–III стст. да н. э. Па вусным сведчанні дырэктара музея Л. М. Андрушковай, знаходкі былі атрыманы ў ваколіцах в. Паўлавічы, каля якой вядомы рэшткі гарадзішча [5, с. 79, рис. 24].

У 2009 г. школьнікамі г. Клімавічы ў супрацьпажарнай паласе, якая цягнецца ўздоўж лясной дарогі на в. Рэўт, за 0,5 км на захад ад яе і за 0,3 км на ўсход ад курганнага могільніка, на правым беразе р. Лаб-

жанка, выпадкова знайшлі каля 200 фрагментаў гаршка позняга перыяду бронзавага веку [6, с. 55–56].

Посуд удалося рэканструяваць (мал. 4). Яго вышыня складае 320 мм, дыяметр па венцу – 300, па плечуку – 340, дыяметр донца – 115 мм. Гаршчок мае адагнутае вонкі венца, выразныя плечукі і плоскае, звужанае да нізу, дно з выступам. Верхняя частка начыння, па венцу, упрыгожана поясам з кароткіх наразных вертыкальных і паралельных ліній. Ніжэй яны падкрэслены наразнымі лініямі ў выглядзе «елачкі». Край венца таксама ўпрыгожаны кароткімі і косымі наразнымі лініямі.

Унутраны бок гаршка па ўсёй паверхні арнаментаваны чатырма гарызантальнымі паясамі з глыбокіх разрэджаных ямак, якія звонку пакінулі бачныя негатывы-«жамчужыны», асабліва ў венчыкавай частцы. У дадзены момант знаходка перададзена супрацоўнікам Цэнтра турызму і краязнаўства г. Клімавічы П. Л. Шашковым на захаванне ў МДУ імя А. А. Куляшова.

Мал. 4. Рэканструкцыя гаршка бронзавага веку. Рэут. Клімавіцкі раён. 2009 г.

Літаратура

1. Калечиц, Е. Г. Памятники каменного и бронзового веков Восточной Белоруссии / Е. Г. Калечиц. – Минск, 1987.

2. Колосов, А. В. Археологические древности Могилевского Посожья: по материалам экспедиций 2002–2008 гг. / А. В. Колосов. – Могилев, 2009.

3. Кольцов, Л. В. Мезолит Волго-Окского междуречья. Памятники бутовской культуры / Л. В. Кольцов, М. Г. Жилин. – М., 1999.

4. Копытин, В. Ф. Дедня – новый памятник мезолита в бассейне реки Проня / В. Ф. Копытин // Гістарычныя лёсы Верхняга Падняпроўя : у 2 ч. – Магілёў, 1995. – Ч. 1: Археалогія. – С. 3–13.

5. Копытин, В. Ф. Археологические памятники Климовичского района Могилевской области / В. Ф. Копытин. – Могилев, 1998.

6. Шашков, П. Л. Случайные археологические находки на территории Климовичского района / П. Л. Шашков // Романовские чтения-7 : сб. статей Междунар. науч. конф., Могилев, 26 ноября 2010 г. ; под ред. А. А. Воробьева. – Могилев, 2010. – С. 55–56.

7. Яанитс, К. Л. Кремневый инвентарь стоянок кундаской культуры : автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / К. Л. Яанитс. – М., 1990.

8. Ostrauskas, T. Kundos kultūros tyrinėjimų problematika / T. Ostrauskas // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 2002. – T. 23. – P. 93–106.